

UDK 329.73(497.6)“1878/1918”

Izlaganja sa naučnih skupova

ULOGA AUSTRO-UGARSKE VLASTI U NASTANKU BOSANSKIH NACIONALNIH POKRETA

Marko Attila Hoare

Pokojni profesor Adrian Hastings – čovjek koga su Bosna i Hercegovina i njena historija živo zanimale – iznio je u svojoj knjizi “The Construction of Nationhood” (bosanski prijevod pod naslovom “Gradnja nacionaliteta” objavio je 2003. godine u prijevodu Miroslava Jančića sarajevski izdavač Buybook, prim. prev.) tezu da nacije i nacionalizam prirodnije odgovaraju kršćanskom svijetu, i da su se samo s velikim teškoćama prenosile u islamski svijet. Hastings je suprotstavio kršćanstvo, sa njegovim prihvatanjem lingvističkih različitosti i njegovim prikazivanjem svijeta podijeljenog na mnoštvo nacionalnosti, sa islamom, sa njegovim odbacivanjem nacionalnih podjela i insistiranjem na jednom jedinom svetom jeziku – arapskom.¹ Hastingsova teza izazovna je za razmišljanje i služi kao dobro polazište za raspravu o slučaju Bosne i Hercegovine, zemlje koja leži na granici između kršćanskog i muslimanskog svijeta.

Austro-ugarski period u bosanskoj historiji je onaj u kojem je Bosna prešla iz vladavine Islamskog carstva u vladavinu Kršćanskog carstva. Austro-ugarski period je, dakle, bio od ključnog značaja. Moderni nacionalisti vole projicirati postojanje svojih nacija u davnu prošlost. A opet, to je ahistorijsko i nenaučno. Zemlja i država ili pokrajina koja se zove Bosna i Hercegovina postoji, u gotovo u neprekinutom kontinuitetu, barem od 10. stoljeća. Njeni stanovnici mogu se nazivati Bosancima ili Bošnjacima. Ali, savremena podjela Bosanaca na tri nacionalnosti – Srbe, Hrvate i Muslimane ili Bošnjake – skorašnjeg je porijekla. Konkretnije, podjela Bosanaca na tri različite nacionalnosti proizvod je osmanskog društvenog i političkog si-

---

¹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood (Gradnja nacionaliteta)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, str. 200-202.

---

stema, koji je bio organiziran na osnovu religijskih etničkih podjela. Pod osmanskim sistemom, Muslimani su uživali prevlast kao vojna, birokratska i zemljoposjednička elita. Kršćani i jevreji su politički i društveno bili podređeni, mada su uživali autonomiju koja se temeljila na postojanju njihovih vlastitih institucija. Taj osmanski sistem religijske segregacije položio je temelje za trojnu podjelu Bosanaca na Srbe, Hrvate i Muslimane, odnosno Bošnjake.²

Dakle, Srbi, Hrvati i muslimani-Bošnjaci su svi dijelom potomci srednjovjekovnih Bosanaca. Ali, zajedničko etničko porijeklo je manje značajno od religijskih podjela nakon osmanske ere. Naprimjer, Poljaci, Austrijanci, Nijemci, Mađari, Česi i Slovaci, koji su se naselili u Bosnu, pogotovo u austro-ugarskom periodu, asimilirani su u Hrvate;³ Albanci-muslimani, Turci, Cigani i drugi koji su se naselili u Bosni asimilirani su kao bosanski Muslimani;⁴ a Vlasi, Cincari, Cigani- pravoslavci, Grci i Armenci koji su naselili Bosnu asimilirani su kao Srbi.⁵ Bosanski Srbi, Hrvati i Muslimani mogli su asimilirati imigrante iste religije koji su došli izvan Bosne, ali nisu se sami mogli spojiti kako bi činili jedinstvenu, višereligijsku naciju. Tako su religijske podjele iz osmanskog perioda, ukorijenjene u muslimanskim privilegijama i kršćanskim autonomnim institucijama, izrasle u nacionalne podjele modernog perioda.

Potrebno je, međutim, pozabaviti se pitanjem o tome u kojem trenutku su se tri religijske zajednice iz pravoslavnih, kršćanskih i islamskih Bosanaca promijenile u Srbe, Hrvate i Muslimane u nacionalnom smislu. Liberalno vjerovanje, po kojem su religija i nacionalnost dvije potpuno zasebne kategorije, predstavlja prije ideal, nego tačan odraz stvarnog svijeta. Danas su Bošnjaci, Hrvati i Srbi nacionalnosti – oni mogu biti ateisti ili vjernici, ili, pak, mogu svoju vjeru smatrati za važnu oznaku svoje nacionalnosti. Ali, kada su se u austro-ugarskom periodu pojavili moderni bosanski pokreti, oni su, bar što se tiče Srba i Muslimana, započeli kao pokreti za odbranu prava koja su Bosanci uživali kao članovi svojih religijskih zajednica. Dakle, religija i nacionalnost bile su potpuno neodvojive.

---

² Marko Attila Hoare, *The History of Bosnia: From the Middle Ages to the Present Day (Historija Bosne: od Srednjeg vijeka do današnjih dana)*, Saqi Books, London, 2007, str. 41-45.

³ Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992, str 57-58.

⁴ Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Bosna, Sarajevo, 1990, str. 136-150.

⁵ Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, Ziral, Mostar, 1999, str. 109.

Prije dolaska austro-ugarske vlasti, obrazovani Bosanci svih religijskih denominacija imali su zajednički osjećaj bosanskog identiteta i bili često veliki bosanski patrioti. Ali, taj zajednički bosanski patriotizam nije mogao evoluirati u zajedničku bosansku naciju. Mada je bosanska domovina bila inkubator za sve tri bosanske nacionalnosti, religija a ne domovina bila je ono što je činilo temelj njihove nacionalne samoidentifikacije. Prema Muhamedu Hadžijahiću, bosanski Muslimani, koji su se pod vodstvom Husein-kapetana Gradaševića 1830-tih godina pobunili protiv Osmanlija, sebe su doživljavali kao prave “Turke”, istinske branitelje islama od “nevjernika” koje je predvodio sultan u Carigradu.⁶ Gradaševićeva pobuna predstavljala je, s pravom se može reći, proto-nacionalni oslobodilački pokret, mada je u suštini bila pokret bosanskih Muslimana. Pobunjeničke vođe nisu pokušavale osloboditi kršćanske kmetove njihove ekonomske i socijalne podređenosti muslimanskim zemljoposjednicima; upravo suprotno, oni su težili sačuvati tradicionalne muslimanske privilegije.⁷

Nacionalni pokret bosanskih Srba započet je 1860-tih godina nastojanjima manjine nacionalističkih aktivista da bosanske pravoslavce nauče da su oni zapravo Srbi. Ali ova nacionalistička manjina ostala je potpuno odvojena od težnji seljaka, koji su činili ogromnu većinu bosanskog pravoslavnog stanovništva. Tokom 1870-tih godina, ustanak bosanskih pravoslavaca protiv osmanskog sistema nije mogao sačuvati podršku naroda, zato što pobunjeničke vođe nisu uspjele odgovoriti na socijalne i ekonomske interese seljaštva. Pobunjeničke vođe su artikulirale srpski nacionalizam koji je težio uključiti u svoje okrilje muslimane i katolike. Ali, zato što nisu težili da oslobode kmetove od njihove pravne i socioekonomske podređenosti zemljoposjednicima, oni nisu uspjeli osvojiti masovnu podršku naroda – većini seljaka je važnija bila borba protiv eksploatacije zemljoposjednika, nego srpski nacionalistički ciljevi.⁸

Obrazovana bosanska katolička elita, koju ovdje prije svih predstavljaju franjevci, bila je prije dolaska austro-ugarske vlasti sklona sebe doživljavati kao Bošnjake, a ne kao Hrvate. Ali, masa bosanskih katolika sebe je doživljavala naprosto

---

⁶ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimanima*, Islamska zajednica Zagreb, Zagreb, 1990, str. 70.

⁷ Najbolju analizu Gradaševićeve pobune nudi knjiga Ahmeda S. Aličića, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996. Međutim, Aličić naglašava međureligijsku prirodu te pobune, a umanjuje mjeru u kojoj je njene ciljeve definirala bosansko-muslimanska elita.

⁸ Vidjeti knjigu Milorada Ekmečića *Ustanak u Bosni, 1875-1878*, 3 izd., Službeni list SRJ, Beograd, 1996.

kao katolike, a ne kao članove neke nacije.⁹ Prije uspostave austro-ugarske vlasti, dakle, imamo samo tragove nacionalnih pokreta koji će se kasnije pojaviti. A forme koje će vremenom ti nacionalni pokreti dobiti veoma su se razlikovale od onog što bi ovi prvi tragovi nagovještavali. Austro-ugarska okupacija Bosne 1878. godine značila je da je Bosna prešla iz carstva u kojem je religija bila glavna linija podjele u carstvo u kojem je nacionalnost predstavljala glavnu liniju podjele. Pod Habsburzima, Bosanci će razviti nacionalne pokrete slične onima koji postoje u drugim dijelovima Austro-Ugarskog carstva. Ali su ti nacionalni pokreti počeli kao pokreti za odbranu tradicionalnih prava bosanskih religijskih zajednica, pogotovo muslimanske i pravoslavne.

Okupacija Bosne i Hercegovine od strane jedne katoličke sile i njeno usvajanje prava da imenuje islamske i pravoslavne vjerske zvaničnike, zajedno sa prijetećim aktivnostima katoličkih misionara i promocijom “bosanske” nacionalnosti koja bi obuhvatala sve konfesije a koju je promovirala austro-ugarska uprava, djelovali su kao katalizator za pojavu srpskog i muslimanskog nacionalnog pokreta. Ovi pokreti su počeli kao pokreti za religijsku i obrazovnu autonomiju: muslimanski pokret zahtijevao je autonomnu muslimansku kontrolu nad vakufima i školama, a preko njih, i nad reisul-ulemom i Ulema-medžlisom.¹⁰ Srpski pokret zahtijevao je poštivanje autonomije tradicionalnih pravoslavnih lokalnih tijela – pravoslavnih crkvenih općina – koja bi imala kontrolu nad obrazovanjem i svećenstvom, te pravo na korištenje srpskog imena u javnom diskursu.¹¹ Ovi nacionalni pokreti su, dakle, bili tradicionalistički i religiozni u svojoj orijentaciji; drugim riječima, oni su još uvijek održavali osmansko naslijeđe Bosne.

Pokušaji vlasti da promoviraju bošnjačku nacionalnost privukli su veoma malo sljedbenika, prije svega manjinu u okviru muslimanske elite. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak prihvatio je ideju bosanske nacije, ali većina članova bosanske mu-

---

⁹ O franjevcima i genezi nacionalnog identiteta bosanskih Hrvata, vidjeti u Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme Austro-ugarske uprave*; Ivan Lovrenović, *Bosanski Hrvati: Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, Durieux, Zagreb, 2002.

¹⁰ O muslimanskom pokretu za autonomiju pod austrougarskom vlašću, vidjeti Nusret Šehić, *Autonomistički pokret Muslimana za vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, i Robert J. Donia, *Islam under the double eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina under Austro-Hungarian rule, 1878-1914 (Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine pod austro-ugarskom vlašću, 1878. – 1914.)*, Columbia University Press, New York, 1981.

¹¹ O srpskom pokretu za autonomiju pod austro-ugarskom vlašću, vidjeti Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1982;

slimanske elite bila je sklonija sebe vidjeti kao muslimane i pripadnike vjerske zajednice, a ne kao pripadnike bošnjačke nacije.¹² Bosanski muslimani bili su nacija *u praksi*, ali je to bila nacija koja se identificirala kroz pripadnost zajedničkoj religiji, a ne *bošnjaštvo*. Tokom prve decenije 20. stoljeća propali su pokušaji ministra Kallaya da uguši nacionalne pokrete u samom začetku; vlasti su pregovorima došle do rješenja pitanja srpskog i muslimanskog pokreta kojima je udovoljeno većini njihovih zahtjeva za religioznom autonomijom. Stoga, sa postignutom religijskom i obrazovnom autonomijom, srpski i muslimanski nacionalni pokreti počinju se mobilizirati na osnovu političkih partija – sa uspostavom Srpske narodne organizacije i Muslimanske narodne organizacije. To ih je približilo drugim nacionalnostima u Habsburškoj imperiji.

Za bosanske katolike, utjecaj većeg i moćnijeg hrvatskog nacionalnog pokreta, značio je kraj bošnjačke nacionalne ideje među njima i njihovu definitivnu asimilaciju u hrvatsku naciju, kako je to iskazano stvaranjem Hrvatske narodne zajednice. Moćni katalizator pojave moderne nacionalne svijesti među bosanskim Srbima i Hrvatima bilo je širenje, u austro-ugarskom periodu, srpskih i hrvatskih nacionalnih novina iz sadašnje Hrvatske, Dalmacije i Vojvodine u Bosnu i Hercegovinu.¹³ Time, bosanski Srbi i Hrvati postaju dio iste nacionalno definirane čitalačke publike kao i Srbi i Hrvati iz drugih dijelova monarhije. Benedict Anderson, u svom klasičnom teoretskom radu o stvaranju nacija “Nacija zamišljena zajednica”, opisuje pojavu štamparskog kapitalizma kao glavnog katalizatora razvoja nacionalne svijesti.¹⁴ Ispostavit će se da bosanski slučaj potvrđuje njegovu hipotezu. U prvoj deceniji 20. stoljeća, došlo je i do pojave nacionalnih kulturnih društava Muslimana, Srba i Hrvata – “Gajret”, “Prosvjeta” i “Napredak”.

Ipak, nacionalne politike u Bosni i dalje su pod dominacijom pitanja koja proi-
zlaže iz osmanskog naslijeđa – prije svega, pitanja zemljišne reforme – oslobađanja prvenstveno pravoslavnih kmetova nasuprot vlasničkim pravima muslimanske zemljoposjedničke klase. Ta podjela oko pitanja vlasništva nad zemljom činit će glavnu liniju podjele između srpskog i muslimanskog nacionalnog pokreta. Stoga je austro-ugarski period bio ključni u pogledu transformacije klasnog sukoba koji se temeljio na etničkoj podjeli u sukob između dva nacionalna pokreta. Unatoč sukobu

---

¹² Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 16-20.

¹³ O rađanju bosanske novinske industrije u 19. stoljeću, vidjeti Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1978.

¹⁴ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (Zamišljene zajednice: Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma)*, 2. izdanje., Verso, London, 1991.

oko agrarnog pitanja, srpski i muslimanski nacionalni pokreti su se slagali u svom zahtjevu za autonomiju Bosne.¹⁵ Nakon aneksije Bosne 1908. godine Hrvatska narodna zajednica će im se pridružiti u zahtjevu da se veće ovlasti daju bosanskom Saboru.¹⁶

Cilj bosanske autonomije objedinio je političke klase svih religijskih zajednica Bosne iz vremena prije austro-ugarske okupacije, ali se sad formulirao na osnovu modernog zahtjeva, prvo za uvođenjem ustava i parlamenta a onda za davanjem veće vlasti parlamentu. Na taj način je austro-ugarska vlast osigurala okvir kroz koji se tradicionalni bosanski autonomizam mogao artikulirati na jednoj modernoj osnovi. U nastanku bosanske nacionalne politike zasnovane na trojnoj nacionalnoj podjeli između Hrvata, Srba i Muslimana, u austro-ugarskom razdoblju stvoren je sistem koji će potrajati do današnjih dana.

Bosanske nacionalne politike tad još uvijek nisu dobile konačnu formu. Važne promjene će se desiti u Kraljevini Jugoslaviji i Titovom periodu; među ostalima, tu je srpsko i hrvatsko odustajanje od pokušaja da asimiliraju Muslimane te podržavanje podjele Bosne; tu je i kasnije prihvatanje bošnjačkog nacionalnog imena umjesto muslimanskog kod Muslimana. Međutim, austro-ugarski period je odgovoran za utapanje bosanske politike u jugoslavensku politiku koja prihvata jedan širi, južnoslavenski svijet što će dovesti do uključivanja Bosne u Jugoslaviju. Nadalje, u austro-ugarskom periodu dolazi do početka industrijske revolucije, što će dovesti do kasnije pojave radničkog pokreta i bosanske komunističke organizacije.¹⁷ U tom smislu, austro-ugarski period odredio je cjelokupni tok kasnije nacionalne politike u Bosni. ■

---

¹⁵ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997, str. 123-127.

¹⁶ Mirjana Gross, 'Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.', *Historijski zbornik*, no. 19-20, 1966-1967, str. 40-46.

¹⁷ Hoare, *The History of Bosnia (Historija Bosne)*, str. 153-159.
